

İKİ SIR İKİ KAHRAMAN: UŞUN KOCA OĞLU SEGREK İLE KOZI KÖRPEŞ

Two Secrets Two Heroes: Ushun Qoca Ogli Segrek and Qozi Korpesh

Prof. Dr. Mehmet AÇA*

ÖZ

Bazı Türk destan ve halk hikâyelerinde başkahramanlardan önemli sırlar gizlenir. Başkahramanlar, kendilerinden gizlenen sırları genellikle üçüncü şahıslardan öğrenirler. Bu kişiler, çoklukla kahramandan zarar gören kişilerdir. Bu sırlar, genellikle tutsak olan birinci dereceden akrabaları ile varlığından haberdar olunmayan sözlü ya da nişanlılar hakkındadır. Öğrenilen sırlar, başkahramanları harekete geçirir. Sırları öğrenen kahramanlar, yolculuğa çıkmak isterler fakat yakın akrabaları tarafından engellenmek istenirler. Başkahramanlar, bütün engelleme çabalarına karşın yola çıkma düşüncesinden vazgeçmezler. Onların amacı, tutsak olan akrabaları kurtarmak ya da kendilerinden kaçırılan sözlülerini bulup getirmektir. Sırlara neden olan olaylar, atılan düğümlerdir ve müstakbel kahramanlar bu düğümleri çözmek zorundadırlar. Bu yazıda, “Kitâb-ı Dede Korkud”un “bahadır”, “delü” ve “yahşi” yiğitlerinden Uşun Koca Oğlu Segrek ile “Kozı Körpeş-Bayan Sulu” destanının Kozı Körpeş’i, kendilerinden gizlenen sırlar, bu sırların ortaya çıkış biçimleri ve kahramanların bu sırların açığa çıkması karşısında sergiledikleri tutumlar bağlamında ele alınıp karşılaştırılmıştır. Başka bir deyişle, kahramanların temel özellikleri, gizlenen sırların içeriği, sırların öğreniliş biçimleri, yakın akrabaların engelleme çabaları gibi hususlar ön planda tutulmuştur. Uşun Koca Oğlu Segrek ve Kozı Körpeş adlı kahramanlar etrafında meydana gelen anlatılar arasındaki benzerlikler, destancı ve hikâyeci âşıkların benzer öğelerden (tema, konu, motif, vd.) yola çıkarak iki ayrı anlatıyı nasıl da ilgi çekici ve başarılı bir şekilde ortaya koyabildikleri gerçeğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler

Kitâb-ı Dede Korkud, epik kahraman, Segrek, sır, Kozı Körpeş, tutsaklık, evlilik.

ABSTRACT

Important secrets are hidden from heroes in some Turkish epics and folk romances. Heroes usually learn the hidden secrets from the third persons (elderly women, children, peers etc.). These persons who are often injured from heroes. These secrets are usually about the first degree relatives have been imprisoned and unknown engaged and fiancés. Learned secrets activate the heroes. After learning the secrets, heroes want to go a journey. But, hero’s close relatives (father, mother etc.) want prevent the hero. Despite all efforts to block out the road, heroes not give up the idea. Their aim is to recover the prisoner close relatives and to find their fiancés. Prisoners are usually their fathers and big brothers. Events that allow the formation of secrets are node and the future heroes have to solve these nodes. In this study, two heroes (Ushun Qoca Oglı Segrek from “The Book of Dede Qorqud” and Qozi Korpesh from epic of “Qozi Korpesh and Bayan Sulu”) compared the context of the secrets hidden from them, out coming of these secrets and the behavior of heroes after learning these secrets. In other words, the basic qualities of heroes, the content of hidden secrets, the out coming of these secrets and their close relatives’ prevention efforts detailed in this comparison. The similarities between the two separate narratives about Segrek and Qozi Korpesh has shown once again how was brought in two separate narratives of similar items (theme, subject, motif etc.) by narrators.

Key Words

The Book of Dede Qorqud, epic hero, Segrek, secret, Qozi Korpesh, captivity, marriage.

0. Giriş

Alp, gazi ve âşık denilen ideal tip-ler etrafında gelişen olayları anlatan Türk kahramanlık destanlarıyla halk hikâyeleri konu, yapı, tip ve anlatım özellikleri bakımından gelenekselleşmiş ve kalıplaşmıştır. Anlatı türlerinin geleneksel ve kalıplaşmış olması, doğrudan sözlü kültür ortamı ya da sözlü anlatıma

bağlı bir durumdur. Walter J. Ong’un (2007) ifadesiyle, sözlü kalıplarla düşün- nüp sözlü kalıplarla anlatan destancı ve hikâyeci âşık, anlatı kompozisyonunun iskeletini gelenekten, özellikle de usta anlatıcılardan hazır bir şekilde almış, anlatımı sözlü anlatı geleneğinin sundu- ğu imkânlar (kalıplar, biçimler, tipler, motifler, vd.) doğrultusunda gerçekle-

* Bahkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmetaca@balikesir.edu.tr

tirmiştir. Elbette bu durum, anlatıcının anlatı kompozisyonu üzerinde tasarruf hakkı olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Sözlü kültür ortamı ya da sözlü anlatımın doğal bir sonucu olan geleneksellik ve kalıplaşma, destancı ile hikâyeci âşığın yaratma ya da var olanı geliştirme yeteneğini zayıflatan ya da ortadan kaldıran bir özellik değildir. Geleneksellekle kalıplaşmanın böylesi bir olumsuz etkisinden söz etmek, anlatımın, anlatıcı ile dinleyicinin, zevk, estetik ve beğenin devreden çıktığı mekanik bir yapıya dönüştüğü, bir aktarımdan ibaret olduğu anlamına gelecektir. Geleneksellik ve kalıplaşma, uzun soluklu anlatım ustası olan destancı ile hikâyeci âşığın işini kolaylaştırmış, sözlü anlatımın akılda tutulmasına, ezberlenmesine de katkıda bulunmuştur. Sözlü kalıpların yanı sıra, tekrarlarla da sağlanan bu ezber, anlatımın ezberlenerek her defasında olduğu gibi tekrarlandığı anlamına gelmemektedir. Geleneksellik ve kalıplaşma, geleneksel anlatımın olmazsa olmazı olan bir “tip” etrafında geleneksel tema ve konulara bağlı çok sayıda destan ve halk hikâyesinin oluşmasını da sağlamıştır. Kalıplaşmış düşünce biçimlerine bağlı her şekilde yaratan ve bu yaratımını yine kalıplaşmış anlatım biçimleri ile sözlü olarak aktaran destancı ve hikâyeci âşıklardan tespit edilen çok sayıdaki destan ve halk hikâyesinin tema, konu, tip, epizot ve motifler bakımından benzerlikler taşıması da doğaldır. Sözlü geleneğin doğasından kaynaklanan benzerliklere sahip olan çok sayıdaki anlatımın birbirinin tekrarıymış gibi bir görünüme sahip olmasını engelleyen de anlatıcının sanat anlayışı, hayal gücü ve ustalığının yanı sıra, anlatımın oluşumunu sağlayan sosyal ve kültürel zeminle anlatıcının yüz yüze geldiği dinleyicinin beklentileri ve beğenileridir. Destancı ve hikâyeci âşıkların kalıplaşmış düşünce biçimlerine başvurarak yarattıkları ve yine kalıplaşmış anlatım biçimleri vasıtasıyla aktardıkları anlatılar arasındaki

benzerlik ve paralellikler, usta anlatıcıların dilinde ve sanatında doğallık kazanmış; her bir anlatı kendi anlatıcısının vurduğu damgayla yazılı anlatımın ağırlığını hepten hissettirmeye başladığı döneme kadar, sözlü kültür ortamında bütün işlevselliğiyle ağızdan ağza, kulaaktan kulağa yüzyıllar boyunca beğeniyle aktarılmıştır.

Yukarıdaki ifadelerden, destan ve halk hikâyelerindeki olay, tema, kahraman ve motif merkezli benzerlikleri, sadece kalıplaşmış düşünce ve anlatım biçimleri ile izah etmek gibi bir çaba içerisinde olduğumuz düşünülmemelidir. Tercih ve beğeni sahibi sosyal bir tip olan destancı ve hikâyeci âşığın bir anlatıyı meydana getirirken, meşubu olduğu topluma yaşadığı sosyal, kültürel, siyasi, iktisadi, tarihi ve coğrafi şartlara kayıtsız kalabildiğini, sadece kendi beğeni ve tercihlerini ön planda tutabildiğini söylemek neredeyse imkânsızdır. Bilinmektedir ki, sözlü kültür ortamının geleneksel anlatıcısı, hiçbir zaman modern çağların yazılı anlatım ustası romancı kadar özgür ve bağımsız olmamıştır. Destan ve halk hikâyesi türünden anlatıların ideal tipler etrafında meydana getiren geleneksel anlatıcının kaygıları ile okuyucusuna mesaj iletme, değer aktarma ve model tip sunma kaygısı taşımayan günümüz romancısının kaygıları elbette bir olmayacaktır. Bu son cümle, destan ve halk hikâyelerindeki olay, motif ve anlatım merkezli benzerliklerin temelinde “tip” kavramının yattığına da dikkat çekmektedir. Anlatıcının içinde yaşadığı toplumun değer yargıları, kabulleri, gerçekleri ve beklentilerinden yola çıkarak geliştirdiği ideal tipler etrafında biçimlenen olaylar, toplumu oluşturan bireylerin yaşadıklarından bağımsız değildir. Benzer konu ve olayları alp, gazi ve âşık diye nitelendirdiğimiz tiplere dâhil edebileceğimiz kahramanlar etrafında toplayarak anlatan anlatıcı, gelenekten aldığı hazır kalıplara başvurmakla birlikte, anlatımına hayal

gücünü, zevkini, sanat anlayışını, ustalığını da katarak çok sayıdaki değişik anlatının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Aşağıda biri kahramanlık, diğeri aşk konulu iki ayrı anlatı, kahramanlardan gizlenen sırlar, bu sırların ortaya çıkış biçimleri, kahramanların sırların açığa çıkması karşısında sergiledikleri tutumlar ve birinci dereceden yakınların kahramanların yola çıkışlarını engelleme çabaları esasında ele alınıp karşılaştırılmıştır. Bu tür bir karşılaştırma, “destanı hikâye” ve “halk hikâyesi” diye nitelendirilen iki ayrı anlatıdaki kimi benzer öğeleri ortaya koymanın yanı sıra, anlatıcıların benzer tema, olay, kahraman ve motiflerden yola çıkarak iki ayrı metin oluşturmadaki yetenek ve başarılarını bir kez daha gözler önüne sermeyi de amaçlamıştır.

1. Uşun Koca Oğlu Segrek İle Kozi Körpeş Kimdir?

Sırrın harekete geçirdiği kahramanlarımızdan ilki olan Uşun Koca Oğlu Segrek, “Kitâb-ı Dede Korkud”un Dresden nüshasındaki “Uşun Koca Oğlu Segrek Boyunu Beyan İder” adlı 10. boyun başkahramanıdır (Gökyay 1973: 125-133, Ergin 1997: 225-233). Anılan kahraman etrafında anlatılan bu boy, kitabın Vatikan nüshasında yer almamaktadır. Bu boyda Uşun Koca’nın iki oğlu bulunmaktadır. Bunlardan büyüğünün adı Egrek’tir. Boyda, tıpkı küçük kardeş Segrek gibi “bahadır”, “delü” ve “yahşı” bir yiğit olarak nitelendirilen Egrek, Bayındır Han’ın huzuruna ne zaman isterse girip çıkan, beylerbeyi Salur Kazan’ın divanına teklifsizce giren, Salur Kazan divanındaki yerlerini baş kesip kan dökerek, aç doyurup çıplak donatarak elde eden Oğuz beylerini çiğneyerek Salur Kazan’ın önüne bağdaş kurup oturan, kimseye iltifat etmeyen birisidir (Ergin 1997: 225). Onun, saygınlıklarını baş kesip kan dökerek, aç doyurup çıplak donatarak kazanan Oğuz beyleri karşısındaki bu “pervasızlık” ve “densizliği”ne yönelik gelişen tepki, Oğuz beylerinin

şahsında Ters Uzamış tarafından dile getirilir: “*Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturduğu yiri kulucy-ile alupdur, mere sen baş mı kesdüñ kan-mı tökdüñ aç-mı toyurduñ yalınçak-mı tonatdıñ.*” (Ergin 1997: 225) Ters Uzamış’ın bu sözleri üzerine Egrek, kan döküp baş keserek hüner sahibi olabilmek, başka bir deyişle, Oğuz beyleri arasında orun ve saygınlık elde edebilmek için Salur Kazan’dan akın diler. Kazan Bey’den akın iznini alan Egrek, üç yüz akıncı ile birlikte Şiröğven ucundan Gökçe Denize kadar yağmaya girer. Yolu Alınca kalesine uğrayan Egrek, yanındaki adamlarıyla birlikte Kara Tekür’ün Oğuz yiğitlerine tuzak olsun diye hazırladığı koruluğa girer. Burada avlanıp yiyip içtikleri sırada durumu casuslarından öğrenen Kara Tekür, altı yüz kara donlu kâfirini göndererek Oğuz yiğitlerini öldürtür, tutsak aldığı Egrek’i Alınca kalesindeki zindana attırır (Ergin 1997: 225-226).

Ağabey Egrek’in Kara Tekür tarafından tutsak edilip Alınca kalesindeki zindana atılışı, küçük kardeş Segrek’in sahneye çıkıp kendisini göstermesi için gerekli ortam ve şartların hazırlanması anlamına gelmektedir. Boyda, ağabeyi Egrek tutsak düşüp zindana atılana kadar bir kez bile anılmayan Segrek’in adı, ancak bu olaydan sonra anılmaya başlanacaktır. Fakat Egrek gibi “eyü”, “bahadır”, “alp”, “delü” yiğit olan Segrek’in ağabeyinin başına gelenlerden henüz haberi yoktur. O, henüz derneklerde yiyip içerek hoşça vakit geçiren bir yiğittir. Onun harekete geçmesi ya da sahneye çıkıp kendisini gösterebilmesi için kendisinden gizlenen bir sırda ermesi gerekecektir.

Sırrın harekete geçirdiği ikinci kahramanımız Kozi Körpeş Altay, Uygur, Kazak, Tatar (Kazan, Sibiryaya, Kırım ve Dobruca) ve Başkurtlar arasından tespit edilen “Kozi Körpeş-Bayan Sulu” destanının erkek başkahramanıdır.1 Destanın varyantlarının çoğunda Kozi Körpeş

ve sözlüsü han, bay ve bey çocukları olarak takdim edilmektedir. Destanda, genellikle, diğer pek çok aşk konulu halk hikâyesindeki gibi, daha doğmadan önce sözlünen erkek kahramanın, sözlüsünün babasının neden olduğu ayrılığa son vermek amacıyla verdiği mücadele anlatılmaktadır.

“Kozı Körpeş-Bayan Sulu”nun varyantlarının çoğunda, erkek ve kız başkahramanlar (kızın adı varyantlarda Bayan Sulu, Mayanhılıv, Bayan ya da Mayan biçimindedir), diğer pek çok aşk konulu destan ya da halk hikâyesinde olduğu gibi, daha doğmadan ya da doğumlarından hemen sonra babaları tarafından sözlünmektedirler. Bu hususa, destanın Altay (“Közüyeke”2), Başkurt (“Kuzıykürpes”3 ile “Kuzıykürpes minen Mayanhılıv”4), Kazak (Şöce, Wilhelm Radloff ve Canak Akın varyantları5), Kazan ve Sibiryta Tatarları (“Kuzı Körpe”6 ile “Kozıkörpeç”7) ile Kırım ve Dobruca Tatarlarından (“Kozukürpeç”8 ile “Kozıkürpeş men Bayansılıw”9) derlenen bazı varyantlarında rastlanmaktadır. Anılan varyantlardaki babalar tarafından doğum öncesi ya da sonrasında kesilen söz, genellikle erkek kahramanın babasının ölmesi ve kızın babasının sözünden dönerek yurdunu terk etmesi üzerine bozulmaktadır. Doğum öncesi ya da sonrasında kesilen sözün kızın babası tarafından bozulması ve kızın başka bir bölgeye kaçırılması, destan kahramanının çözmek için uzun uğraşlar vereceği, hatta uğruna canını bile feda edeceği bir düğümün atılmasına neden olmaktadır.

Verilen sözden dönülüp yaşanan yurdun terk edilmesinde, erkek kahramanın yetim kalması ve babasız bir şekilde büyüyecek olmasının yanı sıra, sosyal statüsü ile ekonomik durumundaki olumsuz değişiklik de bahane edilmektedir. Altay varyantlarından “Közüyeke”de Karatı-Kaan’ın, Közüyeke’nin babası Ak-Kaan’ın ölümünden sonra dul Erke-Tana’nın oğluyla birlikte sefil olacağını,

dul kadının Közüyeke’yi terbiye edip büyütemeyeceğini söylemesi (Surazakov 1959: 160), yetişme şartları ile tarzına yönelik duyarlılığı, açık bir şekilde göstermektedir.

2. Uşun Koca Oğlu Segrek İle Kozı Körpeş’ten Gizlenen Büyük Sır
“Kitâb-ı Dede Korkud”da, ağabeyi Egrek’in Kara Tekür tarafından tutsak edilip Alınca kalesindeki zindana atılışı, Uşun Koca Oğlu Segrek’ten gizlenir. Segrek’ten bu durumun gizlenmesi, anne ve babasının arzudur. Segrek’i de tıpkı büyük oğulları Egrek gibi yitirmek istemeyen anne ve babanın bu arzusuna toplum da duyarlı kalmış, Segrek’e gizlenen bu sır ile ilgili herhangi bir şey söylememiştir.

Kahramandan birinci dereceden bir akrabasının düşman elinde tutsak olduğunun gizlenmesi motifine “Kitâb-ı Dede Korkud”un “Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy”unda da rastlanmaktadır (Gökyay 1973: 139-140, Ergin 1997: 239). Boyda, Uruz’dan babası Salur Kazan’ın Tomanın kalasında tutsak olduğu gizlenmektedir. Uruz, kendisini Bayındır Han’ın oğlu sanmaktadır. Aynı kitabın bir başka boyu olan “Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyı”nda da Yigenek’e, babasının on altı yıl boyunca kâfir elinde tutsak olduğu söylenmemiştir (Gökyay 1973: 99, Ergin 1997: 200-201).

“Kozı Körpeş-Bayan Sulu” destanının, söz kesme ve sözden dönme motiflerinin yer aldığı varyantlarının çoğunda, kahramandan, babası tarafından kaçırılan bir sözlüsünün varlığı gizlenmektedir. Sırrın saklanmasında da kahramanın dul annesinin rolü büyüktür. Nitekim destanın Kazaklar arasından tespit edilen Canak Akın varyantında (Düsenbayev 1959: 204-273) kahramanın annesi, oba halkına, Kozı’ya sözlüsünden bahsetmemelerini tembihlemektedir. Sırrın saklanması, kocasını yitiren annenin oğlunu da yitirmek istememesinden kaynaklanmaktadır. Dul anne-

nin, yetim oğlundan babası tarafından kaçırılan sözlüsünün varlığını gizlemesi, Altay (“Közüye”), Başkurt (“Kuzıykürpes minen Mayanhılıv”), Kazak (Radloff ve Şöce varyantları), Kazan (“Kuzı Körpe”) ve Sibiryâ Tatarları (“Kozıkörpeç”) varyantlarında da karşımıza çıkmaktadır.

Destanın Altay varyantı “Közüye”de Közüye’nin babası Ak-Kaan, düzenlenen ad verme toyunda attan düşüp ölür. Yukarıda sözü edilen nedenlerden dolayı kızını Közüye’ye vermek istemeyen Karatı-Kaan, karısı ve kızıyla birlikte obasını, mal-mülkünü alıp yaşadığı yeri terk eder. Karatı-Kaan’ın bu tutumuyla iki han arasında verilen söz bozulur ve küçük Közüye, hiç bir şeyden habersiz bir şekilde dul annesiyle kalakalır (Surazakov 1959: 160).

Başkurt varyantı “Kuzıykürpes minen Mayanhılıv”da, erkek kahramanın babasının hastalanarak ölmesi ve Kuzıykürpes’in daha çocukken kötü namının yayılmaya başlaması, kızın babası Küser Han’ın obasını terk edip sözlüleri ayırmasında etkili olmuştur. Babası ölen Kuzıykürpes, annesiyle baş başa kalır ve günlerini sokakta geçirmeye başlar. Oyun sırasında kızdırılınca çocukların aşıklarını zorla alıp gittiği anlar olur. Mayanhılıv’ın müstakbel eşi Kuzıykürpes’in öncelikle yetim kalması ve daha sonra da huysuz, kavgacı bir oğlan olarak büyümesi, Küser Han’ın hoşuna gitmemeye başlar. Bir gün karısının da rızasını alarak sürü sürü mallarıyla birlikte yaşadığı yeri terk eder. Kuzıykürpes, babası tarafından kaçırılan bir sözlüsünün olduğundan habersiz bir hâlde kalakalır (Sâğitov 1973: 125-126).

Destanın Kazaklar arasından tespit edilen Radloff varyantında Sarıbay, oğlunun doğum haberini alıp hızla obasına dönerken attan düşüp ölür ve Kozıke, daha doğar doğmaz yetim kalır. Doksan tulum kımız yüklenip Sarıbay’ın dul karısının evine giden Karabay, Kozıke’nin

itin dişlediği kemiği kemirip durduğunu görünce, kızını yetim oğlana vermeyeceğini söyleyip yaşadığı Muz Tav’dan obasıyla birlikte göçüp gider. Böylece yetim Kozı, babası tarafından kaçırılan sözlüsünün varlığından habersiz bir şekilde annesinin yanında kalakalır (Düysenbayev 1959: 179-180). Erkek kahramanın yetim kalması ve yetişme şartlarındaki olumsuzluklar, bu varyantta da iki sözlüyü birbirinden ayırmak için bahane edilmiştir.

Destanın Kazaklar arasından tespit edilen Şöce varyantında da Kozı’nın yetim kalması, Sarıbay’ın sözünden dönmesine ve kızıyla obasını alıp başka bir yere göçmesine neden olmuştur. Oğlunun doğum haberini alan Karabay (Kozı’nın babasının adı, diğer Kazak varyantlarının aksine, Karabay’dır), obasına dönerken attan düşüp ölür, henüz doğmuş olan Kozı da yetim kalır. Şeytana uyup kızını yetim oğlana vermek istemeyen Sarıbay, karısı Karaköz’ün engelleme çabalarına rağmen obasıyla birlikte Öleñti boyuna göçüp gider. Kozı, babası tarafından kaçırılan bir sözlüsünün varlığından habersiz bir şekilde annesiyle baş başa kalır (Düysenbayev 1959: 127-129).

Hemen bütün varyantlarda olduğu gibi, Kozı’nın babası, Kazak varyantlarından Canak Akın varyantında da ölür. Av sırasında gebe marala attığı okla vurulan Sarıbay, oğlu Kozı’nın doğumundan haberdar bile olamadan ölüp gider. Merhum Sarıbay ile Karabay arasında çocukların evlendirilmelerine dair verilen söz, oba arasında yayılır. Karabay, Sarıbay’ın hanımı tarafından dünürlük meselesini görüşmek için yanına gelen elçilere hakaret edip başlarını yarar. Karabay’ın sözünden döndüğünü anlayan Sarıbay’ın hanımı, oba halkına, büyüdüğünde Kozı’ya bir şey söylememelerini buyurur. Sözünden döndüğü için ileride başının ağrıyabileceğini düşünen Karabay, eşi ve kızlarıyla birlikte obasını terk eder. Kozı, tıpkı diğer varyant-

larda olduğu gibi, daha çok küçükken babası tarafından kaçırılan sözlüsünden habersiz bir şekilde annesiyle baş başa kalır (Düysenbayev 1959: 208-223).

Kazan Tatarları varyantı “Kuzı Körpe”de, Kuzı Körpe’nin babası Ak Han, daha oğlunun doğumundan haberdar bile olamadan avdan dönerken attan düşüp ölür. Yetim kalan Ak Han’ın oğlu üç yaşına gelince Kara Han, güveyisini annesiyle birlikte davet eder. Eşikten girip gelirken Kara Han, eşğin yanında yatan av etine dayanıp duran Kuzı Körpe’yi görür. Kızını eşikte yatan av etine dayanan han oğluna vermek istemeyen Kara Han, bu davetten iki gün sonra halkıyla birlikte kaçıp gider. Kuzı Körpe, babası tarafından kaçırılan bir sözlüsünün varlığından habersizdir (Ähmätova 1984: 136).

Sibirya Tatarları varyantı “Kozıkörpeç”te de Kazan Tatarları varyantındakine benzer bir durum söz konusudur. Destanın diğer varyantlarının aksine, burada, kızını yetim oğlana vermek istemeyen ve yaşanan yeri terk etmeyi öneren kişi, bizzat kızın annesidir. Kara-Kan, karısının önerisi üzerine obasıyla birlikte Kara derya yakasına göçüp gider (Dmitrieva 1967).

Kahramandan gizlenen sır, diğer bazı destan ve halk hikâyelerinde de rastlanmaktadır. Anadolu, Azerbaycan ve İran sahasında yaygın olarak bilinen “Kerem ile Aslı” hikâyesinin bazı varyantlarında da kahramandan, kendisinden kaçırılan bir sözlüsünün varlığı gizlenmektedir (Duyamaz 2001: 50-51). “Tahir ile Zühre”nin Uygur varyantında Tahir’den yetim olduğu gizlenirken (İnayet 1995: 34), Özbek varyantında ise Kozı Körpeş örneğindeki gibi, bir sözlüsünün olduğu saklanır (Saidov 1974: 15-19).

3. İfşa Olan Sır ve Yaylarından Fırlayan Oklar

“Kitâb-ı Dede Korkud”un Segrek’i, kardeşi Egrek’in Alınca kalesinde tutsak olduğunu, kavga eden iki çocuğu

ayırırken attığı tokatlar neticesinde öğrenir. Segrek’in yolu bir gün bir derneğe uğrar, yeme içme arasında sarhoş olur ve ayak yoluna çıktığı zaman da öksüz oğlanın bir kızanla çekiştiğini görür. “*Mere nolduñuz*” diyerek bir şaplak birine, bir şaplak da öbürüne vurur. Bunu üzerine çocuklardan biri “*Mere mizüm öksüzligümüz yetmez-mi, bizi niye urursın, hünerüñ var ise kartaşuñ Alınca Kal’asında esirdür, var anıt kurtar*” der (Ergin 1997: 226-228). Çocuklardan kardeşinin adını da öğrenen Segrek, dernektekilerden destur alıp annesinin evine doğru yola koyulur. Eve gelen Segrek, durumdan habersizmiş gibi davranarak düşman elinde tutsak olan Egrek adında bir yiğidin tutsaklıktan kurtulup Oğuz iline dönmekte olduğunu, herkesin onu karşılamaya gittiğini, kendisinin de gitmek istediğini söyleyerek annesinden ruhsat ister. Oğlunun sözlerine kanan annesi, hemen gitmesini, karşıladığında ak boz atından inmesini, el kavuşturup selam vermesini, elini öpüp boynuna sarılmasını, kara dağın yükseği kardeşim demesini söyler. Bu sözleriyle gizlenen sırrı bizzat kendi ağzıyla ifşa eden anne, Segrek’in ağır sözlerine maruz kalır (Ergin 1997: 227).

Kendisinden gizlenen sırrı öğrenen Segrek, ağabeyi Egrek’i kurtarmak için harekete geçer. Ellerinde kalan son oğullarını da kaybetmek istemeyen yaşlı anne ve baba, yayından fırlayan oku yeneden yayına döndürmek için yoğun bir çaba içerisine girer. Yayından fırlayan oku, yayına döndürme çabalarına, biraz aşağıda değinilecektir.

Birinci dereceden akrabalarının, özellikle de babalarının düşman elinde tutsak olduğundan habersiz bulunan ve bundan bir şekilde haberdar olan kahramanlara, yukarıda da ifade edildiği üzere, “Kitâb-ı Dede Korkud”un diğer bazı boylarında da rastlanmaktadır. 10 Örneğin, “Kazılık Koca Oğlu Yigenek” boyunda Yigenek’ten babasının on altı yıldır kâfir elinde tutsak olduğu gizlen-

miştir. Babasını öldü diye bilen Yigenek, babasının sağ olduğunu ve düşman elinde on altı yıldır tutsak olduğunu Kara Göne oğlu Budağ ile söz atışırken öğrenir. Söz atışırken Budağ, Yigenek'e "Bunda laf urup nidersin, çünkü er dilersin varup babanı kurtarsaňa ne, on altı yıldır tutsakdur" der (Ergin 1997: 2000). "Salur Kazan Tutsak Olup Oğlı Uruz Çıkardığı" boyda ise Uruz, Bayındır Han'ın oğlu değil de Salur Kazan'ın oğlu olduğunu, Salur Kazan'ın da Tomanın kalasında tutsak bulunduğunu atlanıp divana gelirken yolda rastlağığı bir kimseden öğrenir: "Bir gün ata binüp divana gelür-iken bir kişi aydur: Meger sen Han Kazanuň oğlı degülsin didi. Uruz kakıdı, aydur: Mere kavat menüm babam Bayındır Han degül-midür? Ayıtdı: Yok, ol anañun babasıdır, senüñ dedeñdür. Uruz mere ya benüm babam ölü-midür diri-midür didi. Ayıtdı: diridür. Tomanuň Kal'asında tutsakdur didi." (Ergin 1997: 239)

Kahramanlardan düşman eline düşen baba ve ağabeyleri hakkındaki sırrın saklanması ve kahramanın bu durundan üçüncü şahıslar vasıtasıyla haberdar olması, Altay ve Tatar sahasından tespit edilen diğer bazı destanlarda da yer almıştır. Altay destanı "Kan Şentey"de Karis Kara adlı alp, düşmanlarının eline esir düşerek zindana atılmaktadır. Evde kalan karısı bir oğlan çocuğu doğurur. Annesi oğluna babasına dair bir malumat vermez. Oğlan bir gün yedi kocakarından babasının tutsak olduğunu öğrenir. Daha sonra düşmanın memleketine giden oğlan, babasını kurtarmaktadır (Inan 1987: 190). "Kan Şentey", Salur Kazan'ın tutsak düşüp oğlu tarafından kurtarılmasını anlatan boyla büyük benzerlikler göstermektedir. Tatarlar arasından derlenen ve "Kitáb-ı Dede Korkud"daki Bamsı Beyrek'le ilgili boyun bir benzeri olan "Alıp-Memşen"de Alıp-Memşen'in sonradan doğan kardeşi, ok atma yarışına gittiği sırada ok atışının Alıp-Memşen'e benzetilmesi üze-

rine annesine gelip bir ağabeyinin olup olmadığını sorarak düşman elinde esir olan ağabeyinin varlığından haberdar olur (Ergun 1997: 62).

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının yukarıda anılan varyantlarında, babası tarafından kaçırılan bir sözlüsünün olduğundan habersiz olan kahraman, bu durumdan üçüncü şahıslar vasıtasıyla haberdar olmaktadır.

Kaçırılan bir sözlüsünün varlığı yakınları, özellikle de dul annesi tarafından kendisinden bir sır olarak saklanan kahraman, gizlenen sırrı Altay ("Közüye"), Başkurt ("Kuzıykürpes minen Mayanhlıv"), Kazak (Radloff ve Canak Akın varyantları), Kazan ve Sibiryta Tatarları ("Kuzı Körpe" ile "Kozıkörpeç") varyantlarında aşık oynadığı çocuklarla bir şekilde zarar verdiği kocakarı ve gelinlerden öğrenmektedir. Birlikte aşık oynadığı çocukların kıskançlık ve başa kakmaları ile zarar verdiği kocakarı ile gelinlerin kargış ve başa kakmaları, kahramanın kendisinden gizlenen sırrı öğrenmesinde etkili olmaktadır.

Altay varyantlarından "Közüye"de Karatı-Kaan tarafından sözlüsü daha küçükken kaçırılan Közüye'ye, aşık-larını üttüğu çocuklardan birisi itiraz eder ve şayet güçlüye gidip Bayan adlı eşini alıp gelmesini, boş yere yiğitlik taslamamasını söyler. Eve gelen Közüye, pişirdiği sıcak yoğurtla annesinin elini yakarak kendisinden Bayan hakkındaki sırrı neden gizlediğini sorar. Elinin acısına dayanamayan Erke-Tana, olan biteni anlatır, yaşı küçük olduğu için bu sırrı kendisinden gizlediğini söyler (Surazakov 1959: 161-163).

Altay varyantındaki süzme yoğurdun yerini Başkurt, Kazak, Kazan ve Sibiryta Tatarları varyantlarında sıcak buğday almaktadır. Kahramanın, aşık oynadığı çocuklar vasıtasıyla babası tarafından kaçırılan bir sözlüsünün varlığından haberdar olması, Kazak ve Kazan Tatarları varyantlarında da yer almaktadır. Sibiryta Tatarları varyantın-

da kahraman, sözlüsünün varlığından, testisini okla vurmak istediği genç bir gelinle aşık oynadığı çocuklar vasıtasıyla haberdar olmaktadır.

Başkurt varyantı “Kuzıykürpes minen Mayanhlıv”da Kuzıykürpes, sözlüsünün varlığından çocuğunu yanlışlıkla vurup düşürdüğü kocakarı vasıtasıyla haberdar olur. Kocakarı, zaten iyi birisi olsaydı Bayan’ın kendisini bırakıp gitmeyeceğini söyleyip kahırlanır. Kuzıykürpes, kendisinden gizlenen sırrı, annesine, elini sıcak buğdayla yakarak itiraf ettirir. Kahramanın sırrı bu yolla itiraf ettirmesinde, kocakarının verdiği akıl etkili olmaktadır (Sâğitov 1973: 126).

Destanın Kazaklar arasından tespit edilen Radloff varyantında Kozi Körpeş, sözlüsü Bayan’ın varlığından aşık oynadığı çocuklarla kavga ederken kendisine arka çıkmayan İstı ağası ve örmeğini (dokuma tezgahını) bozduğu kocakarı vasıtasıyla haberdar olur. Bayan hakkındaki ilk haberi İstı ağadan alan ve kocakarı vasıtasıyla daha ayrıntılı bilgilere sahip olan Kozi, eve gelerek annesinden buğday kavurmasını ister. Varyantta, buğday kavurtma isteği üzerinde durulmuş fakat kahramanın annesinin elini yakarak sırrı itiraf ettirdiğinden söz edilmemiştir. Kozi’nin durumdan haberdar olduğunu öğrenen anne, denilenlerin yalan olduğunu söyler fakat sözleri işe yaramaz (Düysenbayev 1959: 185-187).

Şöce varyantında ise Sarıbay’ın obasından Bayan’la görüşüp Kozi’yı sözlüsü hakkında haberdar etmek için gelen Aybas kul, son anda Kozi’nin annesinin ricasıyla bu işten vazgeçer. Ustaları topla-yıp kendisine demirden sadak yaptıran Kozi, ok atıp dururken örmek dokuyan bir kocakarının evini yıkıp alay eder. Kocakarı, kendi evini yıkana dek yârini arayıp bulmasını söyleyip çıkışır. Kocakarıdan işin aslını öğrenen Kozi’nin, gizlenen gerçeği annesine itiraf ettirmesi, Radloff varyantındaki gibidir (Düysenbayev 1959: 138-142).

Destanın Kazan Tatarları varyantında, kendisinden kaçırılan sözlüsünün varlığından habersiz olan Kuzı Körpeş, sözlüsünün varlığını, ütse de ütmese de aşıklarını aldığı çocuklardan öğrenir. Kabadayılık taslamak yerine, Kara Han tarafından kaçırılan beşik kertmesini bulup getirmesi söylenen Kuzı, eve gelir ve annesine sıcak buğday vasıtasıyla gizlediği sırrı itiraf ettirir (Âhmätova 1984: 136-137).

Sibirya Tatarları varyantında ise sözlüsü Payansılı’nın varlığından ve kendisinden kaçırıldığından habersiz bir şekilde on iki yaşına basan Kozıkörpeç, suyun kıyısında gördüğü güzel bir gelinle güğümünü okuyla vurmak istediğini söyler. Gelin, güğümüne ok atana dek kendisinden kaçırılan adaklısını bulup getirmesini söyler. Eve gelerek duyduklarını soran Kozıkörpeç, annesi tarafından geçiştirilir. Güzel gelinin söylediği sözleri, aşıklarını üttüğü taz kulun çocuklarından da işiten Kozi, annesine kendisinden gizlediği sırrı Kazan Tatarları varyantında ifade edilen yolla itiraf ettirir (Dmitrieva 1967).

Kozi Körpeş’in annesine kendisinden gizlenen sırrı itiraf ettirmek için başvurduğu hile ile Segrek’in annesine gerçeği itiraf ettirmek için başvurduğu yalan arasında amaç, işlev ve sonuç bakımından benzerlikler vardır. Kozi Körpeş’in başvurduğu hile, Segrek’in söylediği yalana göre çok daha sert ve acımasızdır. Burada Segrek’in yalanına hemen kanan ve sırrı ifşa eden annenin yerini, oğlunun zorlama ve işkencesine maruz kalan bir anne almaktadır. Yeri gelmişken, Segrek’in itiraf sonrasında annesine söylediği sözlerin çok ağır olduğunu da belirtmekte yarar vardır. Söylenen acı ve ağır sözler, anneye, en az maruz kalan işkence kadar acı vermiş olmalıdır.

“Kozi Körpeş-Bayan Sulu” destanının anılan varyantlardaki kendisinden gizlenen sırrı öğrenen kahraman da, tıpkı “Kitâb-ı Dede Korkud’un Egrek’i gibi,

yayından fırlayan bir ok gibi harekete geçer. O da tıpkı Egrek gibi, birinci dereceden yakınlarınca engellenmeye çalışılır. Kozi Körpeş'in annesi tarafından engellenmek istemesi üzerinde biraz aşağıda durulacaktır.

Kahramandan gizlenen sırrın zarar verilen yaşlı bir kadından öğrenilmesi hususu, "Er Töstik" (ya da "Er Töştük") ve "Tahir ile Zühre" gibi anlatılarda da görülmektedir. Kardeşlerini varlığından ve kayıp olduğundan habersiz olan Er Töstik (ya da Er Töştük), bir kocakarının örmeğini bozar ve kocakarı bunun üzerine ona kızıp avarelik edeceğine kaybolan kardeşlerini bulmasını söyler (Zakirov 1973: 398-399, Aydaşev vd. 1989: 5-6). "Tahir ile Zühre"nin Uygur varyantında Tahir, yetim olduğunu bir kocakarının su kabağını kırınca öğrenir (İnayet 1995: 34). Yine "Tahir ile Zühre"nin Özbek varyantında Tahir, kendisinden gizlenen bir sözlüsünün varlığını ip eğirme çarkını misketiyle kırdığı bir kocakarıdan öğrenir. Kocakarı, ona sözlüsünün adının Zühre olduğunu ve gerisini de annesinden öğrenmesini söyler. Tahir, annesinden nasıl öğrenebileceğini sorunca da kocakarı, tıpkı "Kozı Körpeş-Bayan Sulu"da olduğu gibi, eve varıp buğday kavurtmasını ve çıplak eliyle verdirmesini söyler. Tahir de tıpkı Kozı gibi, kocakarının öğrettiği hileyle annesine kendisinden gizlenen gerçeği itiraf ettirir (Saidov 1974: 15-19).

4. Okları Yaylarına Döndürmek İçin Sarf Edilen Sonuçsuz Çabalar

"Kitâb-ı Dede Korkud"un, ağabeyi Egrek'in varlığını ve tutsaklığını öğrenip de onu kurtarmak için harekete geçmek isteyen Segrek'i, anne ve babası tarafından engellenmeye çalışılır. Segrek'in engelleme çabaları karşısındaki cevabı, kararlılığını net bir şekilde ortaya koymaktır: "*Meni yolundan ayırmañ, ağan tutılan kal'aya varmayınça, ağamın ölüsin, dirisin bilmeyinçe, öldi-y-ise kanın almayınça kalın Oğuz iline gelmeğüm yoh.*" (Ergin 1997: 228)

Yaşlı anne ve baba, haberin yalan olduğunu, anne babayı ağlatmamak gerektiğini söylese de Segrek kararından dönmez. Bunun üzerine "ağ sakallu" baba ile "karıçuk olmuş" anne, çareyi Salur Kazan'a danışmakta bulur. Salur Kazan'ın tavsiyesi üzerine "ayağına at tuşağı vurulması" yani yavuklusuyla evlendirilmesi bile Segrek'i yolundan alıkoyamaz. Evlenip gerdeğe girdiğinde karısıyla kendisi arasına kılıcını koyan, ağabeyi Egrek'i kurtarmadıkça murat alıp vermeyeceğini söyleyen Segrek'i kararından döndüremeyeceğini anlayan yaşlı anne ve baba, hayır duaları eşliğinde ruhsat vermek zorunda kalır (Ergin 1997: 228-229).

Kazak ertegilik eposlarından "Celkildek"te de babası Nurmanbet'ten Äztemir'in düşman elinde esir olduğunu öğrenen Castülek, babasına ağlamamasını ve gidip Äztemir'i düşman elinde kurtarması için kendisine izin vermesini söyler. Babası, yaş küçük olduğu için onu göndermek istemez fakat Castülek çok ısrar edince ruhsat vermek zorunda kalır (Aydaşev-vd. 1989: 113).

"Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının babası tarafından kendisinden kaçırılan bir sözlüsünün olduğunu öğrenip de aramak için yola çıkmak isteyen kahramanı, yukarıda anılan bazı varyantlarda annesi tarafından engellenmeye çalışılmaktadır. Altay ("Közüyke"), Başkurt ("Kuzıyürpes minen Mayanhılıv"), Kazak (Şöce ve Canak Akın varyantları), Kazan ("Kuzı Körpe") ve Sibirya Tatarları ("Kozıkörpeç"), Kırım ("Kozıkürpeç") ve Dobruca Tatarları ("Kozıkürpeç men Bayansılıw") varyantlarında anne, oğlunu yolundan alıkoyarak istemektedir. Çoklukla rızasız yola çıkan kahraman, Kazak ve Sibirya Tatarları varyantlarında annesinden bedduasını almaktadır. Alınan beddua, kahramanın çıktığı yolculuk sırasında zorluklar yaşamasına, hatta bu yolculuktan dönememesine neden olmaktadır.

Kahramanın annesi tarafından en-

gellenmeye çalışıldığı bazı varyantlarda (Altay, Başkurt, Kazan ve Sibiryâ Tatarları) kahramanın önüne, annesinin bazı unsurlarının şekil değiştirmesiyle oluşan engeller çıkmaktadır. Annenin saçları sık orman, gözyaşları engin deniz, vücudu aşılmaz dağ şekline dönüşür ve oğlunun karşısına engel olarak çıkar. Kazak, Kırım ve Dobruca Tatarları varyantlarında olduğu gibi, oğlunun yolculuğa çıkmasına izin veremeyen anne, emzirdiği sütüyle geride kalacak olan malları da öne sürmektedir. Annenin oğlunu, rüyaya yatmak gibi bahaneleri ileri sürerek oyalamaya çalıştığı da görülmektedir.

Altay varyantı “Közüyke”de kahramanın annesi, zengin bir hanın kızını alamayacağını, kendisine uygun bir kızı kendi halkı arasından seçip almasını söyleyerek Karatı-Kaan tarafından öldürülmesinden korktuğu oğluna karşı çıkar. Yolculuğu sırasında kahramanın karşısına sık ormandan çıkan ayı ve kurtla birlikte yılan geçmez, sinek aşmaz sık orman, aşılamayan dağla geçilemeyen deniz çıkar. Kahramanın karşısına çıkan bu engeller, annenin çıkardığı engellerdir (Surazakov 1959: 172-183). Kahraman, annesi tarafından çıkarılan engelleri aşarak Karatı-Kaan’ın yurdu-na ulaşır.

Başkurt varyantı “Kuzıykürpes minen Mayanhılıv”da kahramanın karşısına çıkan koyu sık orman, uçsuz bucaksız deniz, yedi kapıp bir yutan kurt engelleri, Altay varyantı “Közüyke”de olduğu gibi, annenin şekil değiştirmesinden oluşmaktadır. Annenin saçları sık ormana, gözyaşları uçsuz bucaksız denize dönüşürken, yedi pire de anne tarafından yedi kurda dönüştürülmektedir. Karşısına çıkarılan engellere rağmen yoluna devam ettiğini gören anne, oğluna ruhsat vermek zorunda kalır (Sâğitov 1973: 127-129).

Destanın Sibiryâ Tatarları varyantında da kahramanın annesi, oğlunun karşısına aşılmaz deniz, geçilmez çalılık,

kırk kurt ve ayı olarak çıkar. Anne, tıpkı Başkurt varyantı “Kuzıykürpes minen Mayanhılıv”da olduğu gibi, ayı ve kurt kılığında kendisini vurmaya isteyen oğluna kimliğini açıklamaktadır (Dmitrieva 1967).

Destanın Kazaklar arasından tespit edilen Şöce varyantında annesi, oğlunu yolundan alıkoymak için önce yalnız kaldığında içine düşeceği durumu, ardından da babasından kalan hayvan sürülerini (yılki, koyun, deve) öne sürer, fakat sonuç alamaz (Düysenbayev 1959: 141-144). Geride kalacak olan malların öne sürülmesi, destanın Canak Akın varyantında da görülmektedir (Düysenbayev 1959: 240-241). Şöce varyantında anne, “gittiğin yoldan dönme” diyerek oğluna beddua ederken, Canak Akın varyantında ruhsat vermektedir.

“Kerem ile Aslı” hikâyesinde de sözlüsü Aslı’yı aramak için gurbete çıkmaya isteyen Kerem, anne ve babası tarafından engellenmeye çalışılır. Tıpkı “Kozı Körpeş-Bayan Sulu” destanının Sibiryâ Tatarları varyantında olduğu gibi, kahramana kendisine bulunacak bir kızla evlenmesi söylenir, fakat kararından dönmeyen Kerem, anne ve babasıyla vedalaşarak yoldaşı Sofu ile birlikte yola koyulur (Duyumaz 2001: 150). “Tahir ile Zühre”nin Özbek varyantında da Tahir’in annesi, gizlediği sırrı itiraf ettikten sonra oğluna, Zöhre’nin babası Karahan’ın zengin, kendilerinin ise yoksul olduklarını, Karahan’ın kendilerini umursamayacağını söyler. Anne, oğluna, Zöhre’nin adını anmamasını, onu unutmamasını tavsiye edip zamanla kendilerine denk bir kızın ortaya çıkacağını söyler. Fakat bu sözler Tahir’i durduramaz (Saidov 1974: 18-19).

5. Sonuç

“Kitâb-ı Dede Korkud”un, varlığı ve tutsaklığı kendisinden gizlenen ağabeyi Egrek’i kurtarmak için atlanıp yola çıkan Segrek’i, kurtarmak istediği ağabeyi ile karşı karşıya getirilmesine rağmen amacına ulaşmış obasına geri dönerken,

“Kozi Körpeş-Bayan Sulu”nun varlığı kendisinden gizlenen sözlüsünün peşine düşen Kozi Körpeş’i, varyantların çoğunda, diğer pek çok aşk konulu hikâyede olduğu gibi, muradına eremeden ölüp gitmektedir.

İki ayrı anlatının biri düşman elinde tutsak olan ağabeyi, diğeri ise kendisinden kaçırılan sözlüsü için yola koyulan iki ayrı kahramanı arasındaki benzerlikler, kendilerinden gizlenen büyük sırdan başlayarak, sırrı öğreniş biçimlerine, ortaya çıkan sır karşısında sergiledikleri tutumlara ve engellenme girişimlerine kadar sürmektedir.

Biri kahramanlık, diğeri aşk temalı iki ayrı anlatıdaki benzerlikler, destancı ve hikâyeci âşıkların benzer öğelerden (tema, konu, motif, vd.) yola çıkarak iki ayrı anlatıyı nasıl da ilgi çekici ve başarılı bir şekilde ortaya koyabildiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum da dikkatleri, bir kez daha sözlü kalıpların yanı sıra, anlatıcı üzerine çekmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, anlatılar arasındaki benzerlik ve paralellikler, usta anlatıcıların dilinde ve sanatında doğallık kazanmış, her bir anlatı, kendi anlatıcısının vurduğu damgayla ağızdan ağza, kulaktan kulağa yüzyıllar boyunca beğeniyle aktarılmıştır.

KAYNAKLAR

- Aça, Mehmet. *Kozi Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, 3 c., Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998. (Basılmamış doktora tezi)
- Ähmätova, F. V. *Tatar Halk İcatı. Dastannar*, Kazan: Tatarstan Kitap Nəşriyatı, 1984.
- Aydaşev, A.-vd. *Kazak Halk Ädebiyeti Erteğileri*, 4. c., Cazuşı: Almatı, 1989.
- Bekirov, Cafer. *Destanlar*, Taşkent: Gafur Gulam Adına Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, 1980.
- Dmitrieva, L. V. “Textes du Folklore des Tatars de Barabinsk”, *Studia et Acta Orientalia*, V-VI, Bucarest, 1967, s. 205-220.
- Dmitrieva, L. V. *Yazık Barabinskii Tatar*, Leningrad, 1981.
- Duymaz, Ali. “Dede Korkut Kitabı’nda Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şoleni*, Ankara: Atatürk Kültür

- Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000, s. 109-122.
- Duymaz, Ali. *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Düysenbayev, Iskak. *Kozi Körpeş-Bayan Sulu*, Almatı: Kazak SSR Ğılım Akademiyasının Basması, 1959.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, 4. b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Ergun, Metin. *Altay Türkleri’nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Konya: Cemre Yayınevi, 1997.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1973.
- İnan, Abdülkadir. “Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar”, *Mahaleler ve İncelemeler*, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 185-190.
- İnayet, Alimcan. *Uygur Halk Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995. (Basılmamış doktora tezi)
- Mahmut Nedret-Enver Mahmut. *Bozcigit Dobruca Tatar Masalları*, 1. c., Bucureşti: Kriterion Kitap Üyi, 1988.
- Ong, Walter J. (çev. Sema Postacıoğlu Banon). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözlün Teknolojileşmesi*, 4. b., İstanbul: Metis Yayınları, 2007.
- Saidov, M. (hzl.). *Özbek Halk İcadı-Destanlar*, Taşkent, 1974.
- Säğitov, Möhtär. *Başkort Halk İcadı-Epos*, 2. c., Öfö, 1973.
- Surazakov, S. S. *Altay Baatırlar*, 2. c., Tuulu Altay: Tuulu Altaydın Biçikter Çıgarar İzdatelstvozi, 1959.
- Zakirov, S. “Er Töştük”, *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihunun Öçerki*, İlim Basması: Frunze, 1973, s. 391-418.

NOTLAR

- 1 Destanın varyantları üzerine Türkiye’de yapılmış kapsamlı bir doktora çalışması için bk. Aça 1998.
- 2 Varyant için bk Surazakov 1959: 152-194.
- 3 Varyant için bk. Säğitov 1973: 60-123.
- 4 Varyant için bk. Säğitov 1973: 125-140.
- 5 Varyant için bk. Düysenbayev 1959: 125-175, 176-203, 204-273.
- 6 Varyant için bk. Ähmätova 1984: 136-146.
- 7 Varyant için bk. Dmitrieva 1967: 205-220; Dmitrieva 1981: 32-40.
- 8 Varyant için bk. Bekirov 1980: 64-73.
- 9 Varyant için bk. Mahmut-Mahmut 1988: 227-236.
- 10 “Kitâb-ı Dede Korkut”daki alpların, kendilerinden gizlenen baba ya da ağabeylerinin tutsaklığıyla ilgili sırları öğrenerek harekete geçişlerini de ele alan bir çalışma için bk. Duymaz 2000.